

A LENGYEL-LITVÁN VISZONY FEJLŐDÉSE

LITVÁNIA meglehetősen távol van tőlünk és igen kis ország ahhoz, hogy érdeklődésünket különösebbet lekösse. Mindennek dacára minket illetően is eléggé fontos szerepet játszott, amennyiben immár majdnem két évtizedes magatartása befolyással volt a lengyel-magyar viszony fejlődésére. Ezt a befolyást azzal gyakorolta, hogy engesztelhetetlen magatartásával sokáig lekötve tartotta Lengyelország figyelmét és hátráltatta, sőt még mai napig is hátráltatja a cseh-lengyel viszony végleges tisztázását.

A következőkben vázolni akarom tehát a minket is elég közlelő érdeklő lengyel-litván viszony fejlődését.

A tulajdonképpeni Litvánia a Niemen (Memel) folyótól a Dvináig (Düna) terjedt s ezeknek torkolati részeit foglalta el. A litván nép sokáig családokra és törzsekre oszlottan, igen kezdetleges életet élt és csak a fehér-oroszok, mongolok és kereszties vitézek mind gyakrabban ismétlődő támadásai folytán egyesült közös védelemre. Az egyesítés művét Mendog, másképpen Mindowe (1219—1263) végezte el körülbelül 1236. évben s ezáltal ő vált a litván állam megalapítójává. Védekezés közben uralmát némely fehér-orosz területekre is kiterjesztette, úgy-hogy országa már az ő életében a Pripetig és a Búgig terjedt. Nehezebben ment védekezése a kereszties vitézek ellen és azért ezek ellen a pápánál keresett segítséget s meg is keresztelkedett, majd pedig 1253-ban királlyá koronázták. Az időközben a német lovagrenddel egyesült livlandi kereszties vitézek azonban akkor sem hagyták abba ellene való támadásaikat s azért Mendog ismét elfordult a keresztienységtől és visszatért Perkunas isten tiszteletéhez. Utódai részint hódítás, részint pedig az apró rutén fejedelemségek uraival való családi kötelékek révén újabb orosz területek birtokába jutottak és olyan hatalomra tettek szert, amely immár Lengyelországot is fenyegette.

A lengyel-litván összeütközéseknek csak egy későbbi, Lutuver dinasztiából való fejedelem, névszerint Gedimin (1315-1341) vetett véget, aki a lengyel dinasztia egy tagjával lépett házasságra és kelet és dél felé fordította figyelmét. Annyi orosz fejedelemséget egyesített jogara alatt, hogy a halicsi és a wladimiri nagy fejedelemséget is elhomályosította és magát bizonyos joggal a litvánok és rusinok királyának címezte.

A halicsi és wladimiri (innen származik a későbbi Galicia és Lodomeria elnevezés) fejedelemségek aztán Nagy Kázmér lengyel király idejében 1340-ben lengyel kézre kerültek. Részben ez volt

az oka, hogy a litvánok Gedimin utódja, Olgierd (1345—377) idejében ismét háborúba keveredtek Lengyelországgal. Ezekben a hadjáratokban vett részt Nagy Lajos magyar király 1351. évben mint Nagy Kázmér szövetségese. Ezek a háborúk ugyan nem jártak teljes sikerrel, de bizonyos területi gyarapodást mégis biztosítottak Lengyelországnak, a litván nagyfejedelmet pedig arra készítették, hogy a keleten keressen kárpótlást és érvényesülést. Ez sikerült is neki, mert a tatároktól sok orosz területet szerzett vissza és hatalmát délkelet felé Kieven túlra terjesztette ki.

Így álltak a dolgok Nagy Kázmér utóda, Nagy Lajos magyar király lengyelországi uralkodása alatt is és csak Lajos leánya, Hedvig hozott lényeges változást a két ország között a Jagellóval való, némileg szíve szándéka ellenére kötött házassága révén.

Akkor ugyanis a litván dinasztia most már véglegesen felvette a kereszténységet (1386), kereszténységre térítette népét is és únióba lépett Lengyelországgal.

A krewoi egyezmény értelmében ez az únió kezdetben csak perszonális volt. Litvánia külön fejedelmi kormányzó uralma alatt állott, néha sok gondot is okozott Lengyelországnak, de már ezidőben jelentékeny erőt is jelentett Lengyelország számára. Az 1410. évi tannenbergi vagy ahogy a lengyelek nevezik grunwaldi csatában az egyesített litván-lengyel haderő megtörte a német lovagrend hatalmát.

A közös harcok, győzelmek és vereségek lassan közelebb hozták egymáshoz a lengyeleket és litvánokat. Vitold, akit az elégedetlen litvánok fejedelmükül választottak s aki mint ilyen a litván függetlenség eszméjét képviselte, szintén belátta, hogy a német lovagrenddel való barátkozás végzetes lehet országára és 1401-ben Vilmában Jagelló László és Vitold mindkét ország rendjeinek hozzájárulásával megkötötték az első úniót, amelyet azután 1413-ban Horodlóban megújítottak és a kölcsönös viszonyt részletesen szabályozták. Végül Lublinban az 1569. évben tartott országgyűlésen Ruténföld, Litvánia és Lengyelország teljesen egy állammá olvadtak össze. Elfogadták a királyság, az országgyűlés, a pénznem közösségét, a közigazgatási beosztás és rend azonosságát és csupán a helyi igazgatást illetően kötötték ki bizonyos külön szokások megtartását, így Litvániában a fehérorosz hivatali nyelv használatát.

Ezen a ponton ismét hangsúlyozni kell, hogy a mai 55.000 km² területű és 2½ millió lakosú Litvánia teljességgel nem azonos Gedimin és Olgierd Litvániájával. Az akkori Litvánia, mint fentebb is érintettem, nagy orosz területeket tartott birtokában. A különféle orosz törzsek már elfogadták a keleti kereszténységet és azzal együtt a bizánci civilizációt. Nagyszámú rutén és orosz lakott Litvánia tősgyökeres városaiban is és a fehérorosz nyelv vált úgy az udvar, mint az előkelőbb körök nyelvévé. Ezt használták az állami iratokban is. A tulajdonképpeni litvánok csak az egyik kis tartomány tanulatlan és pogány vallású köznépét alkották. A kultúra legmagasabb fokán természetesen a már több, mint 400 év óta katolikus vallású Lengyelország állott az ő nyugati, latin eredetű kultúrájával. Itt már felébredt a nemzeti öntudat és virágzott a nemesi szabadság, így tehát Litvániában éppúgy, mint a különféle orosz (fehér és vörös)

területeken Lengyelország volt a kultúra és civilizáció fáklyavivője és Litvániában a lengyel papok terjesztették a kereszténységet. Mivel az egyesülés önként, nem pedig hódítás révén történt, a lengyel befolyás érvényesülését egyik részen sem nézték féltékenységgel és így Lengyelország hatalmas munkát végzett ezen tartományoknak a nyugati civilizációval való összefűzése által.

A lengyel nemesség, amely féltékenyen őrködött saját jogai felett, mindenkor tiszteletben tartotta a vele önként egyesült más népek jogait is. Így féltő gonddal őrködött a fehérorosz hivatalos nyelv jogainak megóvásán, aminek ékesen szóló példája Báthory István király egyik rendelkezése. A király korábbi versenytársa, Békés Gáspár ugyanis megbékélve az immár királyi méltóságot elért riválisával, rendkívül nagy szolgálatokat tett a lengyel-orosz háborúban. Ezért a király Litvániában nagyobb birtokkal ajándékozta meg. Ezt természetesen csak mint litván nagyfejedelem tehetette és megtörtént az az eset, hogy az egyik magyar ember a másik magyarnak birtokot adományozva, az erről szóló okmányt a fennálló törvényes rendelkezések értelmében fehérorosz nyelven állította ki.

Az élet lassan túltette magát a századok előtti megállapodásokon. Litvániában, főképp Vilna tájékán és magában a fővárosban is igen sok lengyel lakott, mert az 1351. évi hadjáratban elfogott lengyel foglyokat Olgierd ott telepítette le, másrészt pedig a litván és fehérorosz előkelők úgy kerültek a lengyel nemesség összes kiváltságainak birtokába, hogy őket egyes lengyel nemesi családok adoptálták, vagyis családjuk körébe fogadták. Ezek azután lassan ellengyelesedtek. A Sapiha és Radziwill hercegi családok is ilyen ellengyelesedett litvánok. Azért előbb csak a magániratokat szerkesztették lengyelül ezek a családok, majd pedig a hivatalok előtt kiállított mindennemű iratokat is. Itt úgy segítettek magukon, hogy a hivatalos nyelv jogainak megtartását biztosítsák, a jegyzőkönyvek fejét fehérorosz nyelven írták, majd az egyezményt lengyel nyelven foglalták be az iratba és a hatósági tanúsítványt, valamint a keltezt ismét fehérorosz nyelven vezették rá. A vilnai állami levéltárban ezrével láttam ilyen iratokat. Később még ez a gyakorlat sem volt fenntartható, mert a felek kizárólag lengyelnyelvű okmányok kiállítását követelték.

Így tartott az állapot egész Lengyelország felosztásáig. Az ország hanyatlása és az orosz befolyás növekedése ellentétet támasztott a katolikus lengyelség és a görögkeleti pravoszláv ruténség és oroszország között, de a katolikus litvánok és lengyelek békés együttélését mi sem zavarta meg. Még a Lengyelország felosztása utáni szabadságharcokban is erős volt a litvánok részvétele.

Az orosz kormány, hogy gyengítse a lengyel nemzet erejét, a Kelet-Galíciában jól bevált *divide et impera* osztrák jelszót vette alkalmazásba és a litván különállást kezdte ébresztgetni. Támogatta a litván nyelv és kultúra fejlődését. Kezdetben nem sok eredményt ért el, bár 80—85 év óta némi külön litván kultúra ébredése volt észlelhető. Megkezdtek a litván népmesék és népmondák gyűjtését, megállapították a litván helyesírás kezdetleges szabályait, de a litvánokat nem tudták szembeállítani a lengyelekkel.

KÉSŐBB, amikor az agrárszociális kérdések nyomultak előtérbe, már a múlt század legvégén és a jelen század elején mégis sikerült némi ellenszenvet ébreszteni a paraszti sorban lévő litvánok és a vagyonosabb, nagyobb birtokokkal rendelkező lengyelek között. Ekképpen előkészítették a talajt nemcsak a két nép elkülönülése, de a köztük való ellentét számára is. A litván parasztságból számos intelligens egyén vált ki, akik az elkülönülés szolgálatába állottak és lelkes nemzeti agitádót fejtettek ki a nép között.

A legkiválóbb ilyen nemzeti harcosok közé tartozott Smetona Antal, a litván köztársaság jelenlegi elnöke. A parasztszülöktől származó ifjú már tanulóévei alatt nagy agitációt fejtett ki, ami miatt az egyetemet is csak többszöri megszakítás után tudta elvégezni. Vilnában banktisztviselő lett, de e mellett mint újságíró és mint közeleti szereplő óriási agitációt fejtett ki a litván nemzeti érzület felébresztése érdekében. Itt természetesen szembe kellett kerülnie a lengyelekkel. Mikor pedig a bankban többségben lévő lengyel tisztviselők egyikével kellemetlen személyi összetűzése támadt, ez az ellenséges érzülete természetesen csak fokozódott. A háború alatt hatalmas munkát végzett a háború áldozatainak megsegítése érdekében s az e célból alapított segítő bizottságot, mint annak elnöke, később egész politikai szervezetté fejlesztette. A német megszállás idejében a megszálló hatóságok ellenére megalapította az államtanácsot (Valstybes Taryba) és úgy vezette az ügyeket, hogy később a németek is megbékítitek annak működésével. A felállítandó litván állam fejéül ugyanis Urach német herceget volt hajlandó elismerni. A Lengyelország függetlenségét elismerő novemberi manifesztum után még bizonyos támogatást is kapott, mert a németeknek inkább volt kedvükre egy német fejedelem uralkodása alatt álló Litvánia, mint a teljes függetlenségre törekvő nagy Lengyelország. Azért ezidőben már nem talált olyan ellenzésre az a körülmény, hogy a litvánok Vilnára és más kétségtelenül lengyel területekre áhítoztak. A Taryba is Vilnában ülésezett.

Amikor azonban Lengyelország a központi hatalmak összeomlása következtében teljesen felszabadult, Vilnát is birtokába vette és ott Pilsudski rögtön életre támasztotta a Báthory István által alapított, de az oroszok által a múlt század első felében megszüntetett egyetemet.

A felébresztett nagy litván aspirációknak ez a letörése természetesen újabb tápot adott a lengyelelles agítációnak. Ennek érvényesítésére hamarosan meg is érkezett az alkalom, amely a lengyel-bolshevik háború alakjában jelentkezett. Ebben az 1920. évben folytatott háborúban az oroszok elfoglalták Vilnát és már Varsót fenyegették. A lengyel vitézség azonban Varsó mellett legyőzte a vörös hadsereget és üldözéséhez fogott. Ezzel lévén elfoglalva, nem fordíthatott figyelmet a mellékkörülményekre és így az oroszok visszavonulása után a litvánok szállották meg Vilnát. Rövidesen azonban Pilsudski megbízásából Zeligowski Lucian tábornok újból visszafoglalta a várost és környékét és azt egy ideig külön igazgatás alatt tartotta, majd pedig népszavazás útján csatlakoztatta Lengyelországhoz.

A litvánok ezt a tényt igazságtalanságnak és erőszaknak tekintették és a Lengyelországgal való mindennemű tárgyalás elől elzárkóztak.

Megszakítottak Lengyelországgal nemcsak minden diplomáciai kapcsolatot, hanem a vasúti, postai és mindennemű más közlekedést is meggátolták. Néhol a síneket is felszedték és a 442 km hosszúságú lengyel-litván határt légmentesen elzárták. Amikor a népszövetségben szóvá tették ezt a kérdést, a litván delegátusok azt válaszolták, hogy lehetetlen Lengyelországgal közlekedniük, mert hiszen Litvánia Lengyelországgal hadiállapotban lévőknek tekinti magát. Ez a fegyvertelen háborúskodás csak Pilsudski nevezetes genfi kérdésével ért véget, amely röviden úgy szólt, hogy: „Háború-e vagy béke?” A megriadt litván delegátus, névszerint Voldemaras azt felelte: „Béke”. A helyzet azonban ezután sem változott meg.

Az említett Voldemaras volt egyébként hosszú időn át Smetona legbizalmasabb munkatársa és segítője. Igen kalandos természetű egyéniség. A németek által a tőlük bírt nyugati lengyel területekre telepített német család leszármazottja. Apjának még Waldemar volt a neve. Nem ősei németesítették el a lengyeleket, hanem Ők lengyeledtek el és ezért a porosz uralom alatt lévő területről az oroszok kezében lévő Suwalki tájára telepedtek. A legfiatalabb Waldemar orosz iskolákat végzett és tanári állásig küzdötte fel magát az egyik orosz egyetemen. Amikor a németek védnöksége alatt megalakult Skropadskij Ukrajnája, Waldemar ennek szolgálatába lépett, ennek képviselőjeként jelent meg a brest-litovszki béketárgyalásokon, majd egyideig Berlinben is képviselte. A németek visszavonulásával felborult Ukrajna, tehát Waldemar, most már mint Voldemaras Kovnóban tűnt fel mint a legtüzesebb litván hazafi. Résztvett az 1926. évi december 15-i államcsínyben, amikor újból Smetona ragadta kezébe a főhatalmat. Több mint három évig diktatori hatalmat gyakorolt, míg azután puccs-szerűen távolították el helyéről és száműzték egy vidéki városkába.

Lengyel viszonylatban Voldemaras volt a legengesztelhetlenebb. Az ágyú nélküli háború elméletét is ő találta fel. Az ő kormányzása idejében lehetetlen volt, hogy bármely lengyel átlépje a lengyel határt, bármilyen lengyel levél, újság, könyv, nyomtatvány bejuthasson Litvániába. Az ország belsejében szüntelen izgatás folyt a lengyelek ellen. Akkoriban kedvezett ennek az álláspontnak a weimari Németországot és a bolsevik Oroszországot összefűző rapallói szerződés. Bizonyos mértékben Lengyelország ellen is irányult ez a szerződés és szép reményekkel bízta Litvániát.

Ez az állapot azonban rengeteg anyagi kárt okozott Litvániának. Amikor pedig a rapallói szerződés felbomlott, ez a gazdasági kár még érezhetőbbé vált. Németország a memeli kérdés miatt elzárta határait a litván termények elől s Oroszország nem tudta kárpótolni Litvániát, mert maga is ugyanazon termékekben bővelkedik. A hangulat változni kezdett. A litvánok azonban nagyon lassú gondolkozásúak és évtizedekbe telt volna, míg a változás csak némileg is érezhetővé válik, ha be nem következik az 1934. évi június 6-ról 7-re forduló éjszakai puccs. Akkor ugyanis a kormányzattal elégedetlen katonai körök repülőgépen Kaunasba (Kovno) hozták Voldemarast és Smetona elnöktől azt követelték, hogy mondjon le méltóságáról. A puccsot ugyan sikerült hamarosan leszerelni, de az eset nagyban hozzájárult

a hangulat megváltozásához s ezen hangulatváltozásnak szélesebb körökre való terjedéséhez.

Azóta ugyan nem állították helyre az elrombolt vasúti vágányokat, nem indult meg Litvánia és Lengyelország között diplomáciai érintkezés, de azért mégis sok jel mutatja, hogy a gyűlölködés korszaka véget ért. A múlt évben Pristor volt lengyel miniszterelnök fordult meg Kaunasban, látogatást tett a vezető államférfiaknál. Úgy ő, mint a litván irányadó körök ugyan hangsúlyozták a látogatás magánjellegét, de a közvélemény politikai okokat is sejtett a látogatás mögött.

A határvonalon is javult a helyzet annyiban, hogy határátlépési igazolványokkal lengyelek átmehetnek Litvániába és litvánok Lengyelországba. A múlt év szeptemberében vasúti konferencia volt Kaunasban, amelyre a lengyeleket is meghívták. Néhány évvel ezelőtt ez teljesen elképzelhetetlen lett volna. Még elképzelhetlenebb dolog is történt. Turska-Bandrowska lengyel énekesnő a kaunasi operában tarthatott hangversenyt és nagy sikert aratott. A folyó év elején lengyel tanárok és írók látogatták meg a litván fővárost és az ottani kultúr-tényezők részéről szíves fogadtatásban részesültek. Kaunasban három lengyel lapnak is van állandó tudósítója, akik ott szabadon működnek.

De történt más is. A litván sajtó egyre-másra kezdi a vitát a Lengyelországgal való normális viszony megteremtése érdekében. Ma már nem kell attól tartani, hogy valakit üldözőbe fognak és ki is üldöznek az országból, ha a Lengyelországhoz való közeledés érdekében száll síkra. Néhány évvel ezelőtt pedig tényleg megtörtént ez egy egyetemi tanárral. Ma Bistras dr., az ellenzéki keresztény demokrata párt vezére, nyíltan hirdetheti a közeledés eszméjét és nemcsak hogy meg nem kövezi a közvélemény, hanem mind nagyobb számú hívet gyűjt maga köré, amint azt a nemrég lefolyt községi képviseléválasztások bizonyítják. Országos képviseléválasztások ezt nem bizonyíthatják, mert 1926 óta a litván parlament nem működik. A múlt ősszel Kaunasban egy politikai klub alakult, mely különböző politikai felfogású litván intelligencia elejét foglalja magában. Ebben a klubban egy ülést a lengyel-litván viszony megbeszélésének is szenteltek, amelyen nyíltan szólottak a litván-lengyel megegyezés szükségességéről. A vita átterjedt a hivatalos sajtószervekre is. A keresztény demokrata párt közlönye, a Rytas teljesen a lengyel megegyezés pártjára állt és a Lietuvos Aidas, a kormány félhivatalosa a maga részéről is elismerte, hogy a helyzet anormális és csak azt a tanácsot adta a Rytasnak, hogy a megegyezés szükségének hangoztatása helyett találjon ki olyan formulát, amelyet Litvánia elfogadhatna és amelyet Lengyelország sem vetne el. A Rytas nem talált, mert nem is keresett formulákat, hanem annak hasábjain Bistras dr. kijelentette, hogy amennyiben feltétlenül szükséges, hogy Litvánia áldozatot hozzon Németország avagy Lengyelország javára, úgy azt meg kell tenni az ország érdekében és nem kell várni, míg ezeket az engedményeket az angolok vagy franciák adják meg, de most már a saját érdekükben és Litvánia hátrányára. A Litvániában nagytekintélyű Zubow gróf a Dien hetilap vitájában úgy nyilatkozott, hogy Lengyelország már tudatában van Litvánia ellenálló erejének és nem kívánja azt saját tartományaként tekinteni,

a litván társadalomnak azonban el kell ismernie, sőt már el is ismerte Vilnában a lengyel kultúra vezető szerepét. Birzyszka tanár, a Vilna visszaszerzésére alakult litván szövetség elnöke közleményében arra az eredményre jutott, hogy Vilna ugyan Litvánia számára elengedhetetlen, de azért Lengyelországgal lehetne tárgyalást kezdeni és egyezményre jutni, ha egyelőre csak elvben ismerné el Litvániának arra vonatkozó jogát. Persze vannak ellentétes felfogások is, de ezek mind nem olyan erősek már, mint néhány évvel ezelőtt voltak.

Ez év májusában még különösebb dolog történt. Az említett Birzyszka Mihály tanár, a Vilna visszaszerzésére alakult litván szövetség elnöke lemondott erről a tisztségéről, engedélyt kért a lengyel kormánytól, hogy Vilnában telepedhessék le és az engedély akadálytalan elnyerése után át is költözött Vilnába. Utódja már sokkal óvatosabban nyilatkozott, mint annak idején a lelépő elnök.

Lozorajtis Staszys, az új litván külügyminiszter szintén mérsékeltbb álláspontot foglal el, mint elődei, sőt többször kijelentette, hogy aki keres, talál is módot arra, hogy végét lehessen vetni a lengyel-litván konfliktusnak. A balti paktumban a maga részéről máris tett bizonyos engedményt. Eddig ugyanis Litvánia minden olyan alkalommal, amikor a három balti állam között valamely megegyezés létesítéséről volt szó, arra az álláspontra helyezkedett, hogy Lettország és Észtország mellett foglaljanak állást Vilna kérdésében. A legutóbb megkötötték a balti paktumot, mégpedig Litvánia kezdeményezésére, azonban abban teljességgel nincs szó Vilnáról.

A hatalmas hangulatváltozást Henri de Montfort francia publicista is észrevette és ennek az egyik francia hetilapban közölt cikkében kifejezést adott. Ebben meg ezt a különösen hangzó kijelentést is teszi, hogy a litvánok még a legnagyobb ellenségeskedés napjaiban is reménykedtek abban, hogy amennyiben őket Németország megtámadná, Lengyelország segítségükre fog sietni.

Hogy mindezen hangulatváltozások ellenére sem érkeztünk még a közvetlen és eredményes lengyel-litván tárgyalásokhoz, ez a már említett nehézkes litván gondolkozáson kívül abban leli okát, hogy a viszony kifejlődését külső körülmények hátráltatták. Ilyen volt elsősorban a keleti paktum gondolatának felmerülése. A litvánok abban reménykedtek, hogy Lengyelország majd ennek keretében kényszerűi valami engedményre, vagy legalább is meggyengül a helyzete. Ezt a hiedelmet bizonyos francia körök is erősítették. Letette azonnal garasát a cseh propaganda is és Vozka Jarosláv tollából megeresztett egy kötetet, melynek címe: „Litvánia—Kelet-Európa helyzetének kulcsa.“ Ugyanaz a Vozka, aki kevéssel azelőtt szárnyra bocsátotta „Polen das Gefängnis der Völker“ című röpiratát. Ma kétségtelenül teljes reményünk lehet, hogy a lengyel-litván tárgyalások rövidesen megindulnak és eredményre is fognak vezetni. Biztosítéka ennek Litvánia mind súlyosbodó helyzete és Lengyelország türelmes és reális magatartása.

TOMCSÁNYI JÁNOS